

Дәріс тақырыбы:

БАНК ЖҮЙЕСІ. АҚША-НЕСИЕ САЯСАТЫ ИГІЛІКТЕР НАРЫҒЫ МЕН АҚША НАРЫҒЫНЫҢ БІРІКТІРІЛГЕН ТЕПЕ-ТЕҢДІГІ. IS-LM ҮЛГІСІ

Дәріс жоспары:

1. Банк жүйесі: Ұлттық банк және коммерциялық банктер.
2. Ақша-несие саясатының мақсаттары мен құралдары.
3. Ақша-несие саясатының түрлері мен типтері.
4. Біріктірілген тепе-теңдіктің мәні.
5. IS қисығын құру.
6. LM қисығын құру. IS-LM үлгісіндегі тепе-теңдік.
7. Икемді баға деңгейіндегі IS-LM үлгісінен жиынтық сұраныс қисығын құру.
8. IS-LM үлгісіндегі ақша-несие және бюджет-салық саясаты.

Банк жүйесі – бұл қандай да бір елдің территориясында бір-бірімен өзара байланысқан түрде әрекет жасайтын банктік мекемелердің жиынтығы. Банктік жүйе әдетте, екі деңгейлі болып табылады, бірінші деңгейде әрқашанда Ұлттық банк (эмиссиялық) тұрады және екінші деңгейге коммерциялық банктер (депозиттік) мен арнайы мамандандырылған қаржы-несие мекемелері (инвестициялық, жинақтаушы, ипотекалық, сыртқы саудалық және т.б.) жайғасады.

Ұлттық банк – бұл үкіметтің қарыздық және несиелік операцияларын ұйымдастырудың делдалы, ақша нарығының тепетендігін қамтамасыз ететін банк жүйесінің басты буыны.

Ұлттық банктің қызметтері

ұлттық валютаны
айналымға
енгізеді

жеке банктердің
шетелдік қызметтерін
реттейді

Үкіметтің
қаржылық агенті

банкаралық
есептесу орталығы

ақша-несие
саясатын
қалыптастырады

елдің алтын
валюталық
резервтерін сақтайды

коммерциялық
банктердің
қызметтерін
бақылайды,
реттейді

халықаралық ақша
нарықтарында сатушы
және сатып алушы

Коммерциялық банктер – әртүрлі операцияларды

• орындау мен қызметтерді көрсету арқылы заңды және физикалық тұлғаларға келісімшарттар негізінде несиелік-есеп-айырысушылық және басқа да банктік қызметтер көрсетуді жүзеге асыратын әмбебап тұрпаттағы несиелік мекемелер.

Арнайы мамандандырылған қаржы-несиелік мекемелер – бұл экономиканың нақты салалары мен аяларын несиелеу мен айналысатын банктік емес ұйымдар.

1) инвестициялық банктер – бағалы қағаздарды шығару мен орналастыру бойынша операцияларды жүргізетін,

капиталдарды тартатын, салаларды инвестициялауға өз капиталдарын пайдаланатын ұйымдар;

2) жинақтаушы мекемелер – халықтың жинақтарын жинайтын және тұрғын-үй құрылысына инвестиция салу үшін ақша капиталын пайдаланатын ұйымдар;

3) сақтандыру компаниялары – сақтандыру полистерін сату жолымен ақша қаражаттарын тартатын, өнеркәсіп, сауда және көлік салаларының ірі корпорацияларын қаржыландырумен айналысатын ұйымдар;

4) зейнетақы қорлары – ұзақ мерзімдік міндеттемелерді эмиссиялау жолымен қаржыларды тартатын ұйымдар;

5) инвестициялық компаниялар – акциялары бар ұсақ компаниялардың арасына өз акцияларын орналастыратын және қаржыларды экономиканың әртүрлі салаларындағы бағлы қағаздарды сатып алу үшін пайдаланатын ұйымдар.

Ақша-несие саясаты – бұл ақша айналымы мен несие жүйесі саласындағы мемлекеттік іс-шараларды жүзеге асырумен байланысты бірқатар жалпы экономикалық міндеттерді орындауға бағытталған макроэкономикалық саясаттың аса маңызды құрамдас бөлігі. Ақша-несие саясатының мақсаттары соңғы және аралық мақсаттар болып

бөлінеді.

Соңғы мақсаттар:

- 1) экономикалық өсу;
- 2) толық жұмысбастылық;
- 3) бағалардың тұрақтылығы;
- 4) тұрақты төлем балансы

Аралық мақсаттар:

- 1) ақша массасы;
- 2) пайыздық қойылым;
- 3) айырбас бағамы.

Ақша-несие саясатының тікелей құралдары:

- 1) несиелеу лимиттері;
- 2) пайыз мөлшерлемесін тікелей реттеу

Ақша-несие саясатының жанама құралдары:

- 1) міндетті резервтер нормасын өзгерту;
- 2) есептік мөлшерлемені өзгерту;
- 3) ашық нарықтағы операциялар.

Міндетті резервтер нормасын өзгерту – бұл ақша-несие жүйесін реттеуде қолданылатын қатаң құрал ретінде саналатын банктік резервтердің шамасына әсер ету әдісі. Міндетті резервтер нормасын Ұлттық банк депозиттердің шамасына қарай пайыздық түрде бекітеді.

Міндетті резервтер – бұл коммерциялық банктердің Ұлттық банкте пайызсыз салымдар түрінде сақтайтын депозиттерінің бір бөлігі. Сонымен қатар, коммерциялық банктер өз қарамағында артық резервтерді де ұстай алады.

Артық резервтер – бұл күтпеген жағдайлардан сақтану үшін және өтімділігі бар құралдарға қажеттіліктерін өсіру үшін сақтайтын міндетті резервтерден артылып қалған сомалар.

Есептік мөлшерлемені өзгерту (қайта қаржыландыру ставкасы) – бұл Ұлттық банктің коммерциялық банктерге қарызға беретін өз резервтеріне тағайындайтын пайыз мөлшерлемесін өзгертуі.

Ашық нарықтағы операциялар – бұл Ұлттық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды (облигацияларды) сатып алуы мен сатуы. Ұлттық банк ашық нарықтағы операциялар арқылы экономикадағы ақша массасының шамасын реттеп отырады.

Ашық нарықтағы операциялар көп жағдайларда, **қайта сатып алу келісімі (РЕПО)** нысанында жүргізіледі. Оның жүргізілуінің мәні, яғни Ұлттық банк бағалы қағаздарды белгіленген уақыты біткеннен кейін аса жоғары бағамен міндетті түрде қайтара сатып алу жағдайында сатады.

Ақша-несие саясатының *енжар* және *белсенді* деген түрлерін бөліп көрсетуге болады.

Енжар ақша-несие саясаты – бұл мемлекеттің бюджет-салық саясатын жүзеге асыруынан туындаған ақша параметрлерін өзгерту.

Белсенді ақша-несие саясаты – бұл алға қойылған мақсаттарға жету үшін мемлекеттің ақша-несие саясатының ерекше құралдарының көмегімен ақша нарығына әсер етуі.

Ақша-несие саясатының негізгі екі типі ажыратылады:
ынталандырушы және *шектеуші*.

Ынталандырушы ақша-несие саясаты (несиелік экспансия) – бұл ақша ұсынысын арттыру және ақшаның бағасын (пайыз мөлшерлемесін) төмендету жолымен елдегі экономикалық белсенділікті көтеру мақсатында жүргізілетін саясат.

Шектеуші ақша-несие саясаты (несиелік рестрикция) – экономиканың инфляциялық өсуін тежеуге, ақша ұсынысының көлемін қысқартуға және ақшаның бағасын өсіруге бағытталған саясат.

Ұлттық банк «жұмсақ» ынталандырушы саясатты жүргізеді, мұны басқаша «арзан ақшалар» саясаты деп атайды. Бұл саясат мынадай іс-шаралар арқылы жүргізіледі:

- есептік мөлшерлемені (қайта қаржыландыру мөлшерлемесін) төмендету;
- міндетті резервтер нормасын төмендету;
- халықтан және коммерциялық банктерден бағалы қағаздарды (қысқа мерзімдік мемлекеттік облигацияларды) сатып алу.

Экономиканың қызып кетуі жағдайында, яғни экономика артық шығындар мен инфляцияға тап болғанда Ұлттық банк «қатаң» ақша-несие саясатын іске асырады, мұны басқаша, «қымбат ақшалар» саясаты деп атайды. Бұл саясат мынадай іс-шаралар арқылы жүргізіледі:

- есептік мөлшерлемені (қайта қаржыландыру мөлшерлемесін) жоғарылату;
- міндетті резервтер нормасын арттыру;
- халықтан және коммерциялық банктерден бағалы қағаздарды (қысқа мерзімдік мемлекеттік облигацияларды) сату.

Ақша-несие саясатын жүзеге асырудың осындай бағытын кейнстік теория жақтайды және ол қысқа мерзімде орындалады. Бұл үлгінің мақсаттық бағыттылығы ретінде банктік пайыз мөлшерлемесі қолданылады, ал оның механизмі мынадай тізбек түрінде жүргізіледі:

ақша массасы → пайыз мөлшерлемесінің нормасы → инвестициялар → жиынтық сұраныс → ұлттық табыс.

Бұл механизмді «**Кейнстің беріліс (жеткізбелі) механизмі**» деп атайды.

Монетаристік үлгі ақша-несие саясатын әрдайым бірінші орынға қояды. Монетаристік бағыт айырбас теңдігіне негізделеді:

$$M \times V = P \times Y,$$

бұдан байқайтынымыз, ақша массасын арттыру ұлттық өндірістің көлеміне тікелей әсер етеді.

Қазақстандағы ақша-несие саясатының негізгі бағыттары

Ақша-несие саясаты – кез-келген мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі бағыттарының бірі және ол экономиканың тұрақтылығы мен айналымдағы ақшаның теңгерімін қамтамасыз ету мақсатында орталық банк сияқты өкілетті ұйым тарапынан жүргізіледі. Біздің елде бұл рөлді **Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі** атқарады.

Бұл банктің **мақсаты** – экономиканы қажетті монетарлық ресурстармен қамтамасыз етуге және экономикалық өсу мен инфляцияны қолайлы деңгейде ұстап тұруға бағытталған ақша-несие саясатын жүзеге асыру. Ұлттық даму стратегиясында көзделген мақсаттарға қол жеткізу және Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 50 елдің қатарына кіруі үшін ақша-несие саясатын дұрыс әрі тиімді түрде жүзеге асыру қажет. Сонымен бірге, тұрақты экономикалық даму үшін мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі елдегі инфляция деңгейін бірте-бірте төмендету үшін жағдай жасау және тиісті шаралар қабылдау болып табылады.

Игіліктер нарығы мен ақша нарығының біріктірілген тепе-теңдігі. IS-LM үлгісі

IS-LM үлгісі экономикалық тепе-теңдік – ол IS және LM қисықтарының қиыласатын нүктесінде орын алады. Осы нүктеде пайыздық мөлшерлеме мен пайданың мөлшерін анықтап, **тауар нарығының тепе-теңдігі мен ақша нарығының тепе-теңдігін қанағаттандырады.**

Басқаша айтқанда, екі қисықтың қиылысу нүктесінде нақты шығындарға тең және ол нақты ақша сұранысының қаражаттары ұсынысқа тең екендігін көрсетеді

● **IS–LM үлгісі** (инвестиция – қор жинағы, ұнамды өтімділік - ақша) – жиынтық сұраныс функциясын анықтау үшін қажетті, экономикалық факторды айқындайтын тауар-ақша тепе-теңдігінің үлгісі.

IS – тауар нарығындағы тепе-теңдік үлгісі, ал **LM** – ақша нарығындағы тепе-теңдіктің үлгісін анықтайды. Сонымен, **IS – LM** үлгісі екі нарықта да тепе-теңдікті орнатады.

Оның теңдеулері:

- 1. $Y = C + I + G + X_n$ – негізгі макроэкономикалық тепе-теңдік. Мұндағы:
- 2. $C = a + b(Y - T)$ – тұтыну функциясы;
- 3. $I = e - d \times i$ – инвестиция функциясы;
- 4. $X_n = g - m \times Y - n \times i$ – таза экспорт функциясы.
- 5. $\frac{M}{P} = k \times Y - h \times i$ – ақшаға сұраныс функциясы.

Үлгінің ішкі айнымалылары:

• Y – табыс, C – тұтыну, I – инвестиция, X_n – таза экспорт, i – пайыздық мөлшерлеме.

Үлгінің сыртқы айнымалылары:

G – мемлекеттік шығындар, MS – ақша ұсынысы, T – салық мөлшерлемесі.

IS-LM үлгісі:

1. игіліктер мен ақша нарықтарының өзара байланысын және өзара тәуелділігін көрсетуге;
2. осы нарықтардың жекелеген тепе-теңдіктерін қалыптастыруға және біріктірілген тепе-теңдігін де қалыптастыруға әсер ететін факторларды анықтауға;
3. осы нарықтарда орын алатын тепе-теңдіктің өзгеруінің экономикаға әсерін қарастыруға;
4. фискалдық және монетарлық саясаттардың тиімділігін талдап көрсетуге;
5. жиынтық сұраныстың функциясын салуға және оған әсер ететін факторларды анықтауға;
6. экономикалық циклдің әртүрлі фазаларына сәйкес тұрақтандыру саясатының жолдарын талдап көрсетуге мүмкіндік береді.

IS қисығы (инвестициялар-жинақтар) игіліктер нарығының тепе-теңдігін сипаттайды және сол игіліктер нарығында туындайтын нарықтық пайыз мөлшерлемесінің R және табыс деңгейі Y арасындағы өзара қатынасты бейнелейді.

IS қисығын құру үшін:

1. жиынтық шығындар үлгісі;
2. автономдық жоспарланған шығындардың пайыз мөлшерле месіне деген тәуелділік функциясы негіз болады.

IS қисығын инвестиция мен жинақтау функциялары арқылы

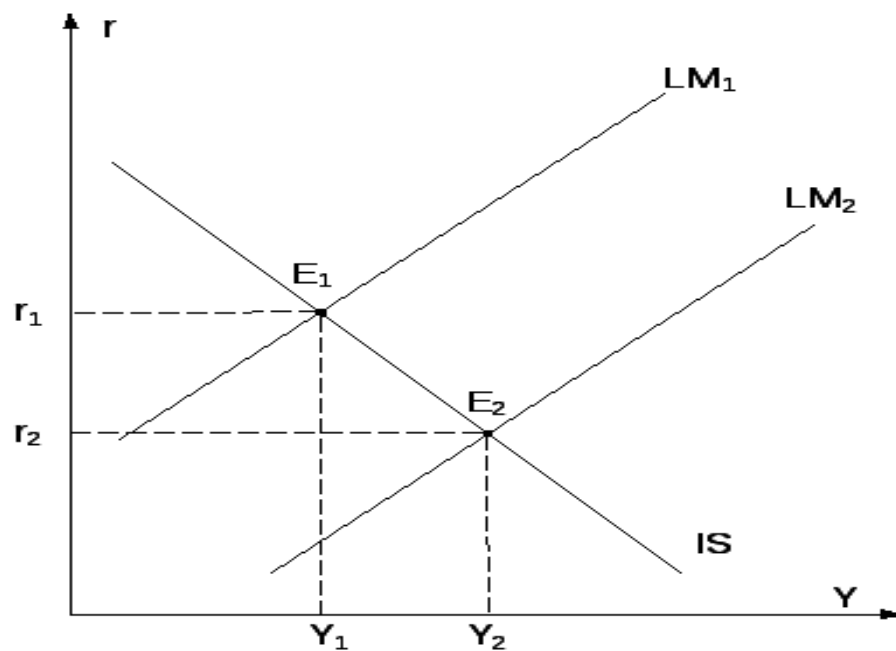
құруға болады. IS қисығының бойындағы кез келген нүкте жинақтау мен инвестицияның тепе-теңдігін көрсетеді.

LM қисығы (өтімділік-ақшалар) ақша нарығының тепетеңдігін сипаттайды, яғни ол ақшаға деген сұраныс (алдымен қолма-қол ақшалардың абсолюттік өтімділігінің белгілерімен шартталған) пен ақша ұсынысының теңдігі болып табылады.

Игіліктер нарығы мен ақша нарығының тепе-теңдік деңгейіне сәйкес келетін жиынтық сұраныс көлемі **тиімді сұраныс** деп аталады.

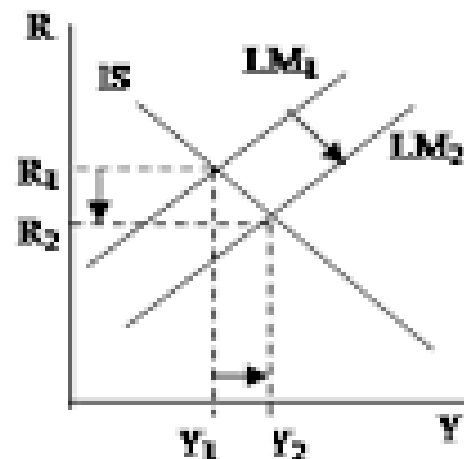
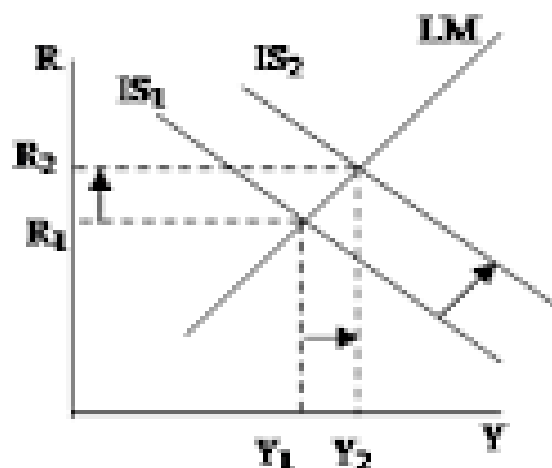
IS-LM үлгісі ақша –несие және бюджет-салық саясаттарының қысқа мерзімдегі өзгерістерінің ұлттық табысқа әсер етуін талдау үшін қолданылады.

Ақша-несие саясатының әсері

Бюджет-салық саясатының әсері

Рис. 15.1. Стимулирующая политика в модели IS-LM
а) Фискальная б) Монетарная

Ынталандырушы бюджет-салық саясатының нәтижесінде бір жағынан, жұмысбастылық пен өнім көлемі өседі, ал екінші жағынан, ығыстыру әсерінің салдарынан өнім көлемі азаяды.

Бюджет-салық және ақша-несие саясаттарын бірге қолдану пайыз мөлшерлемесін өзгертпей, өнім көлемін көбейтуге немесе тұрақты өнім көлемінде пайыз мөлшерлемесін төмендетуге алып келеді.

Игіліктер нарығы мен ақша нарығының тепе-теңдік деңгейіне сәйкес келетін жиынтық сұраныс көлемі тиімді сұраныс деп аталады.

Назарларыңызға рахмет!!!